

Сидоренко В.В. Рівні професійної компетентності вчителя початкових класів як передумова створення програми саморозвитку та вдосконалення навчального процесу / В.В. Сидоренко // Гуманізація навчально-виховного процесу : наук.-метод. зб. / матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Сучасний стан та тенденції розвитку початкової освіти в Україні», 21-22 травня 2009 року. – Вип. XLV. / за заг. ред. проф. В.І. Сипченка. – Слов'янськ: СДПУ, 2009. – С. 106-110.

СИДОРЕНКО В.В.

УДК 371.14:811

РІВНІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА СТВОРЕННЯ ПРОГРАМИ САМОРОЗВИТКУ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

*Хто хоче навчитися літати, той спочатку
повинен навчитися стояти, бігати, лазити,
навіть танцювати: не можна відразу навчитися
високому польоту...*

Ф. Ніцше.

Сидоренко Вікторія. *Рівні професійної компетентності вчителя початкових класів як передумова створення програми саморозвитку та вдосконалення педагогічного процесу.*

Розкрито основні функціональні ролі та принципи діяльності вчителя в умовах модернізації початкової освіти в Україні. Описано рівні професійної компетентності педагога з урахуванням необхідних складових компетентної особистості.

Ключові слова: освіта протягом життя, компетенції, етапи професійного становлення.

Сидоренко Виктория. *Уровни профессиональной компетентности учителя начальных классов как условие создания программы саморазвития и усовершенствования педагогического процесса.*

Раскрыто основные функциональные роли и принципы деятельности учителя в условиях модернизации начального образования в Украине. Описано уровни профессиональной компетентности педагога с учётом необходимых компонентов компетентной личности.

Ключевые слова: непрерывное образование, компетенции, этапы профессионального становления.

Sydorenko Victoria. *The levels of professional competence of teacher of initial classes as pre-condition of creation of the program of samorozvitku and perfection of pedagogical process.*

Basic functional roles and principles of activity of teacher are exposed in the conditions of modernization of primary education in Ukraine. The levels of professional competence of teacher are described taking into account the necessary constituents of competent personality.

Keywords: lifelong education, competence, stages of professional competence.

Постановка проблеми. Основними тенденціями розвитку та модернізації початкової освіти в Україні є посилення практичної спрямованості навчання в контексті гуманістичної освітньої парадигми, урахування суб'єктного досвіду молодших школярів, оволодіння ними не просто знаннями, уміннями, навичками, а передусім здатність застосовувати індивідуальний досвід і набуті знання в нестандартних нових ситуаціях, практично тощо. Реалізація цих завдань ґрунтується на компетентнісному

підході, культурологічному аспекті діяльності школярів, особистісно-діяльнісному вимірі результатів навчання кожного учня, формуванні життєспроможної і життєздатної особистості через розвиток необхідних компетентностей і компетенцій. Слушно наголошував В.О. Сухомлинський: «Якщо вчитель не дає окремим учням завдань індивідуального характеру, то це означає, що він не вивчає сил, можливостей, здібностей кожного школяра». У початковій школі виділено формування у молодших школярів таких видів компетентностей на засадах компетентнісного підходу [2, с. 6-7], як-от: **ключові** (уміння вчитися, соціально-трудова, загальнокультурна, інформаційно-комунікативна, здоров'язбережувальна, соціальна), **міжпредметні** (передбачають взаємозв'язок змісту і методик предметів однієї чи різних освітніх галузей) та **предметні** (забезпечуються засобами одного предмету, зміст і структура яких відповідає певним елементам навчального змісту). З урахуванням світового досвіду й потреб розвитку української школи координально видозмінено традиційну модель навчання молодших школярів, набули іншого тлумачення і основні ролі та принципи, вектори діяльності самих педагогічних працівників. Вимоги, запропоновані до вчителів відповідно до стандартів професійно-педагогічної освіти, містять інноваційні компоненти. Сучасні виклики суспільства й освіти спрямовують педагога на постійний пошук шляхів удосконалення навчально-виховного процесу, передбачають наступність між дошкільною, початковою та основною ланками, здатність до реалізації сучасних технологій особистісно зорієнтованої освіти, бажання піднести на вищий щабель якість та забезпечити результативність роботи. У світовій системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників виводиться так звана **«формула якості»**, тобто **спектр професійно особистісних якостей, якими має володіти сучасний фахівець**: майстерність, моральність, професіоналізм, ініціатива, здатність творити, адаптуватися, генерувати ідеї, бути динамічною і оптимістичною особистістю та ін. Значущим також, на нашу думку, є здатність учителя до навчання і самоосвіти, саморозвитку протягом усього життя (формування **компетенції освіти протягом життя**). Європейські фахівці компетентним педагогом вважають особистість, яка має високий рівень міжособистісної, психолого-педагогічної та організаційної взаємодії з учнями, організації діяльності учнів, колег, середовища й самого себе. Компетентність передбачає розвиток інформаційної функції (знати), діяльнісної функції (уміти), креативної функції (володіти), розвивальної функції (бути). Сучасний учитель повинен уміти сам і навчити учнів творчо засвоювати знання, критично осмислювати здобуту інформацію. Отже, компетентність учителя – це процес набуття педагогом певних компетенцій, під якими розуміємо характеристики, що визначають індивідуальний стиль роботи вчителя, спосіб досягнення навчально-виховної мети, забезпечують якість і ефективність його професійної діяльності. До **компетенцій учителя початкових класів** зараховуємо мовно-літературну, мовленнєву, етнопедагогічну, соціальну, прогнозувально-рефлексивну, афектно-поведінкову, компетенцію освіти протягом життя, організаторську тощо.

Компетентний педагог (від. лат. *competens* – «відповідний, спроможний») – це учитель, який завдяки мобілізованим достатнім знанням, умінням і професійним здібностям спроможний успішно вирішувати на практиці психолого-педагогічні задачі; педагог знаючий, тямущий, здатний до професійного та особистісного зростання. Оскільки в сучасних умовах педагог виступає агентом постійних змін, то забезпечити систематичний процес підвищення кваліфікації педагогічних працівників в системі ІППО, стати конкурентноспроможним на ринку праці, оволодіти всіма складовими професійної компетентності учителів початкової ланки допоможе реалізація кількох етапів, основним з яких виступає вміння адекватно продіагностувати, осмислити досвід власної діяльності, визначити рівень її загальної продуктивності, відповідності сучасним освітнім стандартам, спланувати освітню траєкторію професійного саморозвитку й самовдосконалення.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. У психолого-педагогічній літературі неоднозначно витлумачується процес професійного педагогічного становлення і розвитку, зумовлений не лише викликами суспільства й освіти, а також кваліфікаційними, методичними, комунікативними та технологічними спроможностями самого вчителя на різних етапах його професійної діяльності (О. Василькова, Н. Гузій, О. Куцевол, Н. Мурована, А. Радченко та ін.). Зокрема Н.З. Софій першим етапом в контексті професійного розвитку вчителя вбачає небажання і невміння педагога критично оцінити власну діяльність, неприйняття ролі інших у цьому завданні, другим – бажання і вміння аналізувати практику, вносити зміни, ґрунтуючись на зроблених висновках, третім – уміння аналізувати власну діяльність і усвідомлювати внесок інших у покращенні своєї практики. Ерік Еріксон, Керол Гіліган, Д. Сьюпер професійний шлях особистості, вибір та видозміну професійних ролей, основні конфлікти зумовлюють певними життєвими стадіями особистості. Ліліан Катц, зіставляючи завдання професійного розвитку з навчальними потребами педагога, виокремлює якнайменше чотири етапи: «виживання», «консолідації», «відновлення» та «зрілості». За методикою рейтингової атестації професійної компетентності вчителів О. Зирянова [1] пропонує розмежовувати недопустимий, критичний, допустимий і оптимальний рівні діяльності. Дослідниця діагностує професійну компетентність учителів за певними аспектами їхньої діяльності, як-от: оцінка психологічної готовності вчителя в сучасній школі; технологічна готовність педагога; уміння планувати свою діяльність і прогнозувати результати своєї роботи; оцінка викладацької діяльності вчителя, позаурочної організаційно-виховної роботи; оцінка роботи вчителя над підвищенням свого професійного рівня; моральні якості, професійна етика тощо. Хоча, на нашу думку, запропонована термінологія і характеристика рівнів потребують більшої коректності, зокрема не можна при оцінюванні психологічної готовності вчителя до роботи, його прогностичних здібностей, моральних якостей оперувати балами «1,2,3». Більшість опрацьованих розвідок об'єднує змістове наповнення та виділення етапів від оперування педагогом невеликою кількістю методів, прийомів до

збільшення арсеналу з метою забезпечення різноманітних потреб учнів, диференціації навчально-виховного процесу, від неусвідомленої до більш активної, дослідницької, творчої діяльності. Базове розуміння та усвідомлення етапів професійного становлення і вдосконалення суб'єкта педагогічної діяльності, рівнів професійної компетентності допоможе вчителю не лише визначити власний етап (рівень) розвитку, побачити недоліки у своїй роботі, але й спрогнозувати траєкторію професійного зростання, окреслити пріоритети щодо подальшого роботи. Розробкою окреслених перспективних питань визначається **актуальність дослідження**.

Мета статті полягає в підготовці вчительських кадрів для початкової школи як конкурентноспроможних фахівців в умовах сучасного стану та тенденцій розвитку початкової освіти в Україні, формуванні професійних компетенцій вчителя для здійснення неперервного професійного саморозвитку та самовдосконалення.

Відповідно до поставленої мети **основні завдання статті** визначаємо таким чином: 1) розкрити сутність нової ролі, принципів діяльності та установок вчителя в умовах модернізації початкової освіти в Україні; 2) простежити кореляцію понять «компетентність учителя початкової ланки», «компетенції педагога», «компетентний учитель»; 3) визначити й описати рівні професійної компетентності педагога та основні навчальні потреби відповідно до кожного з рівнів; 4) розвивати установки до оцінки своїх професійних компетенцій, визначення шляхів професійного саморозвитку, аналізу та рефлексії, інноваційності, компетенції освіти протягом життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Учитель початкової ланки, ураховуючи й реалізуючи принципи компетентно зорієнтованого підходу до навчально-виховного процесу, виконує інноваційні функціональні ролі: **фасилітатор, співтворець, розробник навчальних програм, організатор саморозвитку на засадах рефлексії діяльності, психолог, дослідник, захисник прав дитини, аналітик, менеджер, координатор** тощо. Томас Кайзер у праці «Добуваючи золото групи: Як збагатитися за рахунок спільної інтелектуальної потужності групи» слушно зазначає: «Фасилітація, це – золотий ключ, який відкриває родовище золота мудрості й знань, що приховане в головах учасників. Коли ці родовища відкриваються, мудрість, яка захована в них, може бути використана для вирішення проблем, прийняття рішень, вирішення конфліктів, створення альтернатив, розробки стратегії, допоможе загоїти рани від міжособистісного розбрату». Роль учителя-фасилітатора передбачає: допомогти дитині самій здобувати знання; допомогти молодшому школяреві в особистісному розвитку, соціалізації, засвоєнні й прийнятті суспільних норм, цінностей; допомогти школяреві на уроці стати суб'єктом, співтворцем, активним учасником навчально-виховного процесу; допомогти як окремій дитині, так і групі/класу вивільнитися від внутрішніх обмежень або труднощів для більш ефективної роботи, досягти бажаних результатів; допомогти школяреві на уроці й позаурочній діяльності «пізнати самого себе», розкрити власний потенціал,

можливості, виявити здібності, нахили, уподобання; допомогти учневі гармонізувати відносини з мікро- та макросередовищем тощо.

Як уже зазначалось, для вчителя початкової ланки значущим є вміння усвідомлювати рівень власної професійної діяльності та основні навчальні потреби відповідно до кожного з рівнів, своїх спеціальних, методичних і комунікативних спроможностей, потенціалу, бачити перспективи й недоліки в роботі; виходячи з цього, визначати завдання та траєкторію власної самоосвіти й самовдосконалення. Оперуючи запропонованими в педагогіці номінуваннями рівнів професійної компетентності педагога (Н.В. Кузьміна, О. Куцевол, Н.М. Мурована, В.І. Шуляр та ін.), визначуваних п'ятирівневою шкалою, пропонуємо власне розгорнуте тлумачення кожного з цих рівнів.

Репродуктивний рівень професійної компетентності педагога, або дуже низький, передбачає *вміння вчителя вирішувати дидактично-методичні задачі шляхом застосування раніше засвоєних прийомів, розроблених методичних рекомендацій, зразків, методичних законів та правил.* Основою діяльності педагога стає теоретичний еталон, що відтворюється, копіюється без урахування умов, в яких вирішується та чи інша задача; регламентується добір, інтерпретація та виклад навчального матеріалу. Діяльність учителя включає лише репродуктивні дії, переважно традиційно-стереотипні прийоми та засоби навчання. Характер планування діяльності визначено формальними вимогами: без будь-якого аналізу, опори на досягнуті результати, рефлексії. Немає необхідної методичної підготовки, педагог не знає необхідної нормативної бази, на якій ґрунтується навчально-виховний процес. Мету занять визначає без урахування суб'єктного досвіду, підготовленості молодших школярів. Навчальну літературу використовує мінімально. На уроці переважає пасивна модель (монологічна) спілкування з учнями, традиційні методи одностороннього пояснення; діти пасивно сприймають інформацію. Елементи організаційної структури заняття не обґрунтовані, не чіткі. Учитель не володіє способами оптимізації навчального процесу, не використовує можливостей предмета для морального виховання учнів. Не вдосконалює своєї методики викладання.

Адаптивний рівень професійної компетентності педагога, або низький, характеризується *відтворенням засвоєних способів діяльності, при цьому комбінуючи, трансформуючи й обираючи відповідно до конкретної навчальної ситуації.* Учитель вирішує дидактично-методичні задачі не тільки за теоретичним еталоном, а й враховуючи конкретні умови навчання – об'єкти навчальної ситуації, які він самостійно виявляє в процесі аналізу. Недоліком роботи є невміння аналізувати динамічні ситуації на уроці, формулювати й оперативно вирішувати нові дидактично-методичні задачі. Може успішно вирішувати практичні задачі, залишаючи поза увагою питання прогнозування розвитку й виховання молодших школярів. Планування діяльності здійснюється на основі безсистемного аналізу суб'єктного досвіду учнів, результатів попередньої діяльності, неглибоких знань на рівні підготовленості учнів до сприйняття нового. Не передбачено узгодженості дій з колегами для забезпечення наступності між дошкільною,

початковою та основною ланками. Педагог упроваджує, але без успіху, нові форми й методи організації занять з учнями. Не розширює знань, задовольняючись тим, що отримав під час навчання в педагогічному закладі. Знання в учнів поверхові, уміння та навички неміцні. Слабка навчальна мотивація школярів або її відсутність. Учитель практикує, але без успіху, активні форми навчання; погано володіє способами оптимізації навчально-виховного процесу. Мету й структуру уроку обирає адекватно до рівня розвитку учнів, проте не варіює методи навчально-пізнавальної діяльності. На уроці переважають пасивна та активна моделі навчання. Знання молодших школярів оцінює не завжди обґрунтовано, тобто педагогові властива недостатня методично-програмова обізнаність.

Локально-моделювальний діяльність і поведінку учнів, або середній рівень професійної компетентності, передбачає вміння вчителя *ефективно вирішувати дидактично-методичні задачі, щоб досягти мети – поєднати в навчальному процесі практичний, освітній, розвивальний та виховний аспекти, максимально врахувати реальну навчальну ситуацію, використати найновіші дослідження сучасної педагогічної науки*. Проте вчитель не виходить за межі загальноновідомих традиційних та інноваційних навчальних технологій, рішення не вирізняються оригінальністю, творчістю, не ставить пошукових задач, не експериментує. Учитель знає свій предмет, необхідні нормативні документи, основні форми організації занять; методична підготовка дозволяє досягти хороших результатів, нехай не завжди оптимальними методами. Педагог виконує державні навчальні програми, озброюючи учнів міцними знаннями, уміннями, навичками, установками. Запроваджує елементи оптимізації навчально-виховного процесу. Планування роботи здійснюється на основі неґрунтовного аналізу суб'єктного досвіду учнів, рефлексії діяльності. Учитель удосконалює традиційну методику викладання, за необхідності шукає нові форми й методи організації занять з учнями. Зростання педагогічної майстерності обмежується потребами сьогодення. Учитель володіє стратегією навчання учнів ЗВУ лише за окремими розділами курсу. Мета і завдання діяльності обґрунтовані, але не визначені рівні засвоєння учнями бази знань і відповідних форм та методів роботи. Бачить можливості для морального виховання учнів. Переважають традиційні методи і прийоми навчально-пізнавальної діяльності. Активізація діяльності школярів здійснюється без глибокого дидактичного обґрунтування.

Системно-моделювальний діяльність та поведінку учнів, або високий рівень професійної компетентності. Учитель володіє стратегією навчання учнів певним компетентностям. Мету, завдання і структуру уроку обирає з урахуванням суб'єктного досвіду молодших школярів, ролі навчального матеріалу, міжпредметних зв'язків. Моделює індивідуальну траєкторію розвитку кожного учня, рівень засвоєння з теми, форми й методи навчально-пізнавальної діяльності. На уроці переважають проблемно-пошукові методи навчання, що відповідають потребам, мотивам та інтересам учнів. Основними функціями контролю і оцінювання навчальних досягнень

молодших школярів є: мотиваційна, діагностувальна, коригувальна, прогностична, навчально-перевірювальна, розвивальна, виховна.

Творчий рівень професійної компетентності, або дуже високий. Педагог-інноватор, самомотивований не на репродукцію, а на експеримент, дослідження, новаторство, постійний педагогічно-методичний пошук. Професійні знання, педагогічна креативність, потреба в професійній самоактуалізації, творча позиція уможливають здатність учителя змінювати досвід методичної діяльності, що перестав бути продуктивним за певних педагогічних обставин, упроваджувати в практику оригінальні засоби і способи навчальної взаємодії з учнями для їхнього творчого розвитку. Уміє модифікувати передовий педагогічний досвід, перекомбінувати вже відомі елементи, прийоми, методи навчальної діяльності, створювати об'єктивно нові, оригінальні форми, прийоми і засоби навчання та їх нестандартні комбінації, нові педагогічні технології, що забезпечують високу результативність та якість навчально-виховного процесу. Здатність до педагогічної імпровізації в ході втілення педагогічного задуму; мобільно регулює і коригує педагогічний процес. Методична підготовка дозволяє вчителю легко змінювати форми проведення занять. Характер планування визначається самоустановкою на досягнення оптимальних результатів. Враховує результати попередньої діяльності; чітко й логічно визначає шляхи закріплення та подальшого розвитку досягнутого; передбачає послідовне усунення недоліків. Учитель використовує стратегії перетворення свого предмета як спосіб формування особистості учня. Стимулює активність дітей пізнавальними й практичними завданнями, формує потребу в самостійній дослідницькій діяльності, у творчому переосмисленні засвоєного. Використовує диференційований та особистісно зорієнтований підходи до організації навчального процесу. Вибір форм позаурочної діяльності учнів має цілеспрямований характер, що відповідає інтересам суспільства в цілому й колективу зокрема. На уроці переважають методи кооперативного, активного та інтерактивного навчання, методи критичного мислення. Для розвитку самооцінної діяльності молодших школярів створює **портфоліо учнівських досягнень**, у якому накопичуються результати виконання певних завдань, індивідуальну траєкторію розвитку кожної дитини.

Висновки. На основі вироблених та чітко витлумачених характеристик того чи іншого рівня (етапу) професійної компетентності, учителю слід спочатку самому з'ясувати власний рівень компетентності й майстерності, зрозуміти недоліки у своїй діяльності, відмовитись від того в роботі, що стало непродуктивним, і спрогнозувати програму професійного розвитку в напрямі самоосвітньої діяльності та вдосконалення педагогічного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зирянова О. Діагностика професійної компетентності педагогічних працівників // Завуч. – 2005. – № 1. – С. 9-13.
2. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи // Початкова школа. – № 37-38. – жовтень. – 2008. – 95 с.

3. Сидоренко В.В. Організація неперервного професійного саморозвитку вчителя української мови та літератури в міжкурсовий формат курсової перепідготовки / Компетентнісно орієнтована освіта: досвід, проблеми, перспективи // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції у м. Донецьку, 5-6 листопада 2008 року. – У 3-х томах. – Т. 2. – С. 241-247.